

СПОГАДИ ПРО ХАЄНКИ ТА ІЧНЮ

Моя родина

Народився я 8 березня 1916 року в селі Хаєнки Прилуцького повіту Полтавської губернії, зараз Ічнянський район Чернігівської області.

З стародавнього Чернігова у напрямку Черкас, Умані та Запоріжжя простягнувся старий козацький шлях. На цьому шляху, десь на початку 16-го століття, між містечком Ічня і селом Монастирище стояла корчма, господинею якої була єврейка Хайка. Біля корчми оселилися дві вільних козаки – Гузь Яків і Куриленко Федот, внаслідок чого і народився хутір, який отримав назву Хайки. Йшли роки, хутір розростався, населення збільшувалося і з'явилося на теренах село Хаєнки.

Народився я в сім'ї Петра Васильовича Фесенко-Навроцького. Батько мій, П.В.Навроцький – виходець із духовенства. У 1881 році, в минулому житель міста Полтави, Василь Петрович Фесенко-Навроцький, священник за професією, отримав призначення для проходження подальшої церковної служби в парафію села Хаєнки.

У 1882 році, у великодні дні, Василь Петрович потрапляє в гості до священника Волкова Михайла Юрійовича, який проживав і працював у с. Харитонівка Прилуцького повіту Полтавської губернії.

Священик Волков М.Ю. мав п'ять душ дітей, трьох дочок і двох синів. Дочки Марія Михайлівна, Єфросинія Михайлівна, Марфа Михайлівна і сини Михайло Михайлович і Мойсей Михайлович.

Василь Петрович
Фесенко-Навроцький

Єфросинія Михайлівна Волкова

На час знайомства з родиною Волкових старша дочка Марія Михайлівна вже була одружена з губернським землевпорядником на прізвище Ткаль. Василь Петрович знайомиться з другою дочкою, Єфросинією Михайлівною, впадає за нею і незабаром одружується.

Так і з'явилася в селі Хаєнках матінка Єфросинія Михайлівна Фесенко-Навроцька.

У родині Фесенко-Навроцьких з'являються діти: у 1884 році народилася дочка, Олександра Василівна. У 1886 році народився син, Петро Васильович.

Всього 12 років прожив після шлюбу мій дідусь Василь Петрович Фесенко-Навроцький. У 1894 році дідусь помер, залишивши бабусю з двома дітьми, тітці Саші було 10 років, а батьку 8 років.

Петро та Олександра в дитинстві

Бабуся спеціальної освіти не мала. Капіталів в розпорядженні бабусі ніяких не залишилося. Будинок з п'яти кімнат і кухні, хороший фруктовий сад на площі три гектари, лісу гектарів 1,5-2 і 20 гектарів орної землі.

Бабуся землеробством не займалася, а здавала землю в оренду плюс виторг від реалізації фруктів із саду, на ці кошти жила і виховувала дітей.

Тітка Саша закінчила гімназію і Петербурзькі Вищі Бестужевські курси (5 років навчання). Отримала фах викладача історії середньої школи.

Будинок Вищих жіночих Бестужевських курсів у Санкт-Петербурзі

Олександра Василівна Фесенко-Навроцька в юності

У батька з навчанням вийшло дещо гірше. Після закінчення церковно-приходської школи в селі Хаєнках батько поїхав до своєї тітки Марії Михайлівни Волкової-Ткаль у місто Саратов і вступив там у міське училище.

Марія Михайлівна Ткаль

Саратовське механіко-хіміко-технічне училище

Саратовське міське училище батько закінчив в 1903 році, а у 1904 році вступив до Московського вищого технічного училища, нині інститут імені Баумана, де провчився всього один рік. Студентство брало найактивнішу участь у революції 1905 року, в перших шеренгах був і батько. Революція 1905 року була придушена, студентів почали шерстити, і батько був виключений з вовчим квитком, без права вступу в усі вищі навчальні заклади Росії.

Петро Васильович Фесенко-Навроцький в мундирі збирача податей

Приїхав додому, пару років займався домашнім господарством, а потім вступив на посаду збирача казенних, винних лавок в місті Бахмач з обслуговуванням Бахмацького, Ніжинського, Прилуцького та Борзнянського повітів. Оклад 100 рублів на місяць, 25 рублів роз'їзних, із закріпленням пари коней, фаетона і кучера, ця посада сучасною мовою називалась би як "ревізор казенних винних крамниць" зазначених повітів.

Бабуся (Єфросинія Михайлівна Волкова-Навроцька) господарювала в домі і тримала домогосподарку. У 1911 році на посаду домогосподарки до бабусі прийшла 18-річна Єфросинія Іванівна Маценко. Батько закохався в неї, вона була стрункою красивою дівчиною, але дуже бідною, це і стало основною причиною скандалу між бабусею і батьком. Батько хотів одружитися, а бабуся ні на які

змовляння не йшла, ні і все ... Батько був вольовим по натурі, наполегливим і абсолютно

невіруючим. Наказав бабусі не чіпати, не ображати свою домробітницю, що вона вже моя дружина, ніяких весіль, вінчань не буде, я постараюся скріпити шлюб своїм розумом, своїми здібностями.

Три роки бабуся і мама жили разом у будинку в Хаєнках і не розмовляли.

14 січня 1913 року народився перший син, а мій старший брат Василь. У 1914 році народилася сестра Антоніна, в 1915 році сестра Марія, обидві померли у віці 10-11 місяців від так званого «родимчика» або менінгіту. 8 березня 1916 року народився я, Павло.

У 1917 році народився брат Микола, в 1918 році брат Петро, померли обоє в такому ж віці і від таких же хвороб, як і старші сестри.

У 1920 році народилася сестра Надія. У 1922 році народився брат Петро, який так само помер у віці 1,5 роки. У 1924 році народився брат Борис, у 1926 році брат Олег, в 1927 році брат Юрій і в 1929 році брат Валентин.

Всі діти, які народилися до революції 1917 року, в тому числі і я, зареєстровані в церковних книгах під час хрещення на прізвище матері, тобто Маценко. Шлюб між батьком і матір'ю не зареєстрований в церковних книгах, отже, при реєстрації дітей, священник не визнавав прізвища батька, а реєстрував на ім'я матері.

Починаючи з 1918 року, всі діти зареєстровані на ім'я батька Навроцького П.В. Батько, коли став дорослим, від подвійного прізвища відмовився, відкинув Фесенко і залишив тільки Навроцький.

Родичів мами, Єфросинії Іванівни Маценко, майже нікого не знаю. Її мати і сестри від неї відмовилися за порушення церковного релігійного обряду, оскільки жила вона з чоловіком без церковного шлюбу.

Був у мами брат, імені його не пам'ятаю, він у 1925 році провідав нас, але невдовзі помер, я його пам'ятаю дуже смутно. Мама у своїй родині була наймолодшою.

Батько на посаді, яку я вказував вище, працював до революції 1917 року. У дні революції та до 1923 року працював у Прилуцькому військовому комісаріаті.

У 1923 році батько повернувся в село Хаєнки. В 1923, 1924 і 1925 роках батько працював секретарем сільської ради. У 1925 році був обраний головою земельної спілки, причому на всіх виборах, коли висували батька, він отримував найбільше голосів.

Батько людей любив, він був грамотною людиною, гуманний по натурі, товариський, любив обертатися серед люду, працювати з людьми, по можливості задовольняти їхні потреби і прохання, а люди, у свою чергу, платили йому любов'ю і довірою.

Як я зазначав вище, бабуся, а отже, і батько, мали 25 га землі разом з садом і лісом. Відразу ж після революції батько сам залишив собі сад, ліс, трохи землі, всього разом узятого 8 га, а від 17 га відмовився. Тримав батько одного коня, дві корови, 2-3 голови молодняка великої рогатої худоби, 2-3 свині та птицю.

Головою земельної спілки батько працював до 1928 року. У 1928 році його обрали головою кредитного товариства, де і пропрацював до кінця 1929 року.

На початку 1930 року батько потрапив у списки осіб, що підлягають розкуркуленню. Господарство у батька було маленьке, найманою робочою силою не користувався. Сам батько рано йшов на службу, і приходив пізно вночі. Працювати вдома у батька часу не було. Вся домашня праця лягала на плечі мами і частково на нас, старшого брата і мене.

Вся причина розкуркулення батька полягала в його походженні, його батько був священником, але він помер, коли моему батькові було всього 8 років. Батько писав у всі інстанції аж до М. І. Калініна. Все марно, всі скарги поверталися в село Хаєнки.

У Хаєнках в той час було двоє очманівших від влади дикунів. Андрій Юрченко був головою сільської ради, а, здається, Завада – секретарем парторганізації, і вони вирішували все.

У Хаєнках жив такий собі Іван Іванович Омельченко. До революції він «гол как сокол», нічого не мав, за професією садівник. У поміщика Муретова служив садівником довгі роки, зібрав гроші і перед революцією в 1916 році купив собі п'ять га землі в селі Хаєнках і всю засадив фруктовим садом*.

* І.І.Омельченко працював садівником у поміщика Л.М.Величка і одружився на його дочці Варварі, отримавши в посаг великий земельний наділ.

У період НЕПу це був не сад, а якийсь земний рай. До нього все літо їздили на екскурсію делегації з усієї Радянської України. Різноманітні сорти фруктів, вмиле мічурінське щеплення, на кожному дереві по кілька сортів. Красиві, рівні алеї, з боків у різноманітних кольорах, троянди, півонії, лілії, тюльпани та багато інших. Ідеш по саду, дивишся на цю красу і не намилуєшся, немає бажання залишати сад, там би й залишився дивитися, милуватися і дихати всіма цими навколишніми райськими принадами.

З господарства він мав тільки п'ять га під садом, дві пари коней: одна пара робоча, для роботи в саду, і одна пара виїзних і все. Більше він нічого не мав, великої рогатої худоби, свиней або овець не тримав.

Це був видатний фахівець, послідовник Мічуріна, великий трудівник, у якого в літній період не було вихідних днів. Це була людина праці і науки, яку необхідно було на руках принести в колгосп, посадити його в колгоспному саду для культурного ведення садівництва, для підготовки фахівців з молоді.

Але такі дурні, як Юрченко, Завада та інші вирішили відправити Омельченка І.І. на Соловки, причому в першу чергу. Він не став очікувати виконання цього дикого і дурного рішення і виїхав на Північний Кавказ. Десь у районі Нальчика був великий радгосп з великим садом, де він влаштувався і працював головним садівником, помер у 1940 році.

А батька переселили з власного будинку в халупу якогось Самсона, де вікна були чотири квадратних дециметри, а Самсона переселили в нашу хату. Вдома все забрали до нитки, і тільки купу малих дітей перевезли в Самсонову хату.

Батько поїхав у місто Ічню, знайшов квартиру і перевіз всю сім'ю з села Хаєнок. Батько в містечку Ічня прожив кілька місяців і в тому ж 1930 році поїхав в Харківську область, село Велика Багата Чернечина, в колгосп «Іскра комунізму», де влаштувався за вільним наймом на посаду бухгалтера. Всі необхідні документи, які засвідчують особу, батькові оформив його приятель, заступник голови Хаєнківської сільської ради, комуніст Гарбар Пантелій Миронович, йому батько був вдячний все своє життя. *(За 6 років Петро Васильович, як пише Павло Навроцький, змінював місце роботи сім разів, працюючи в колгоспах Дніпропетровської та Донецької областей. – Прим. Б. Гузя).*

Такі часті переїзди батька умотивовані становищем того часу. Якби з'ясували, що батько розкуркулений, його б не допустили працювати за фахом, а працювати на фізичній роботі батько не міг через дуже поганий стан здоров'я.

1934 р. Таганрог. Єфросинія Іванівна Маценко, Петро Васильович Навроцький, діти: Василь, Павло та Олег.

До розкуркулення батько був фізично здоровий, мав міцну статуру, 184 см зросту і 116 кг ваги, не визнавав ніяких хвороб і прожив би 100 років. Але 1930 рік так подіяв на нього, зробив таке потрясіння, що він отримав інфаркт міокарда, втративши відразу все своє здоров'я. З міцного, бадьорого, здорового чоловіка перетворився на немічного хворого старого.

На початку 1938 року батько остаточно захворів серцем, його поклали до Павлоградської

лікарні. 28 травня 1938 року батько помер.

Дитячі роки.

Я себе пам'ятаю з п'яти років. У чотири роки мене бабуся навчила читати, писати і декламувати вірші, які я вчив мало не щодня.

Навпроти нас жили Радзівєвські, трохи вбік до хутора Кикали Радченки, за ними Сачки і Лазурови. У Лазурових була дочка Ірина, але ми всі звали її Оришкою, вона була панянкою, часто ходила гуляти до нас, гралася зі мною і все мені твердила, що вона заміж не вийде, доки я не виросту. І раптом – весілля, Оришка виходить заміж. Я цілу добу пролежав на печі і проплакав.

У нас був дуже гарний сад. Була одна яблуня, подібної я не зустрічав більше ніде. Сорт яблук «Циганка». Дозріле яблуко зверху чорне, пізньої осені ніякого смаку, тверде й гидке. А десь в кінці січня або в лютому смачнішого яблука немає, на смак ароматне і дуже солодке, сік кольору крові і смакота незабутня. Були Смиренка, Бамба, вага кожного яблука в середньому 400 г. Зимові яблука – Склянка, Золотий Ранет, осінні – Антонівка, Пепинка, з ранніх – Боровинка, Білий Налив та ін. Груші найсмачніші були Мушкатки і Покровки.

Диких груш і яблук багато росло по полях, зазвичай їх рвали і міняли на цибулю, яку привозили з південних земель України.

Коли мені виповнилося 5 років, до нас у гості на день Петра і Павла прийшов завідувач місцевої чотирирічної школи, прізвище його забув. Я багато і довго декламував вірші, завідувач поцікавився, скільки мені років і сказав батькові, щоб посилав мене восени в перший клас.

Отже, в п'ять років, я разом зі старшим на три роки братом пішов у перший клас. Це був 1921 рік. Роки були дуже важкі, в 1922 році не змогли мені купити чоботи, і я залишився вдома, потім, через рік, пішов у другий клас.

Прізвища, імена та по батькові всіх вчителів в селі Хаєнках до четвертого класу забув. Пам'ятаю тільки вчительку четвертого класу Мелашку Василівну Решетило.

У п'ять років я не тільки став учнем, а й надбав спеціальність пастуха. У нас в той час було дві корови і 2–3 голови молодняка. Отож чотири або п'ять голів мені довелося випасати щодня.

Четвертий клас виявився для мене міцним горішком. Коли дійшли до простих і десяткових дробів, я нічого зрозуміти не міг. Ніякі роз'яснення ні в школі, ні вдома батька не допомогли, розібратися в дробах я не зміг і залишився в четвертому класі на другий рік.

На другий рік я був першим учнем. Наша вчителька Мелашка Василівна Решетило прибула до нас дівчиною, щойно закінчила педагогічний технікум, і незабаром вийшла заміж. У мене з нею вийшов негарний інцидент.

Вона з чоловіком в недільний день прийшли до нас у гості, сіли за стіл батько, мати і Меланія Василівна з чоловіком. Добре випили, закусили і розійшлися.

У понеділок на одному з уроків Меланія Василівна почала говорити про шкоду алкоголю, як він шкодить організму людини і, коли закінчила лекцію, запропонувала ставити їй запитання з порушеної теми. Я піднімаюся і кажу: «От Ви кажете, Мелашко Василівно, про шкоду алкоголю, що він сильно шкодить організму, що пити його не можна й взагалі шкідливо, а навіщо Ви вчора в нас пили, причому випили не одну чарку?».

Мелашка Василівна, подивилася на мене, нічого не відповіла і закрила урок. Після уроків зайшла в сільську раду, а там працював мій батько і розповіла йому, яке я поставив запитання. Увечері батько прийшов з роботи і так мені «роз'яснив», що я кілька днів не міг сідати.

Перепадало мені на горіхи часто, але і я був «хороший».

Одного разу тато і мама поїхали в Ічню, а ми з братом Васею залишилися вдома на господарстві. По сусідству жила сім'я Радченкових, у них було два сини – Павло і Михайло. Молодший Михайло був на рік старший від мого старшого брата. У них росли жовті сливи, маленькі розміром, схожі на аличу, тільки солодкі. У нас сад був набагато кращим і більшим, але саме таких слив у нас не було. Ми з братом якось попросили у сусідських хлопців цих слив, але вони нам не дали. Того дня, коли батьки поїхали в Ічню, Павло і Михайло прийшли до нас гуляти.

У комірчині на цвяху висіли новенькі наритники, що жодного разу не були у вжитку. Павло Радченко і каже: «Віддайте нам наритники, а ми дамо вам возик жовтих слив» – возик дитячий, іграшковий. Ми з Васею і вирішили зробити такий обмін.

Минуло три дні, і раптом батько почав шукати наритники, і їх ніде не виявилось. Подальше слідство пішло із застосуванням ременя. Брат зізнався, батько послав нас забрати наритники і без них не приходити. Ми прийшли до Радченкових хлопців, пояснили їм, що у нас сталося вдома і попросили повернути нам наритники, та вони нас прогнали.

Ми були змушені піти і все розповісти їх батькові. Радченко-батько покликав своїх синів і наказав негайно принести наритники. Хлопці наритники принести не змогли, бо вони їх порізали на вшивальники для подальшої переробки на батоги, і принесли добрий жмут вшивальників.

Їх батько взяв вшивальники, підкликав старшого сина Павла, спустив йому штани і добре відшмагав вшивальниками, така ж доля спіткала і Михайла. Після закінчення прочуханки їх батько віддав нам вшивальники і сказав: «Несіть своєму батькові, він вам всипле таку ж норму, якщо не краще ...».

Він не помилився. Принесли ми вшивальники додому, батько взяв їх і відразу старшого брата Васю підкликав до себе, спустив штани і почав виганяти торгові навички. З перших же ударів Вася почав голосно плакати і проситися, що він ніколи в житті нічого подібного не зробить, і це врятувало його.

У мене була інша натура, мене шмагали – я мовчав, мене питали – навіщо віддав наритники, я відповідав, що нічого не знаю і ніяких наритників нікому не віддавав.

Будучи в четвертому класі, я ще раз викинув «коника», за якого, звичайно, і був покараний. Батько і мати поїхали в Ічню на ярмарок. Я пас худобу разом з іншими пастухами. У нас в саду було посаджено ранній баштан. На той час кавуни вже були, але зовсім зелені. Я доручив хлопцям подивитися за худобою, а сам прийшов додому, взяв мішок, зірвав з десятків кавунів і поніс пригощати своїх приятелів.

Кавуни були абсолютно зелені, смерділи бур'яном, позбавлені смаку, але у нас вони пройшли за першосортний делікатес. Увечері приїхали батьки, привезли мені пугач і пробки. Пугач – це дитяча іграшка, але зовні він схожий на справжній пістолет, і, коли ввечері заклали пробку і спустили курок, то пугач дав гучний, як справжній постріл, звук, а з дула вилетів великий клубок вогню. Це давало приголомшливе задоволення для нашого брата.

Я взяв ввечері пугач і пробки і пішов на вулицю, почав стріляти. Один із хлопців, Андрій, ми його дражнили байстрюком, син Хімки, яка працювала прибиральницею у сільській раді, попросив у мене пробку, але я йому не дав. Цей Андрій переліз через паркан, пішов у двір, знайшов батька і все розповів йому про кавуни. У батька були якісь гості, він був зайнятий, від мами я сховався, вранці рано розбудили і я погнав худобу, увечері батька не було вдома, і я залишився непокараним. Пройшов рік, знову в саду баштан, якийсь пройдисвіт украв над самою доріжкою кавун, раніше прикритий батьком, я про нього поняття не мав, але мене відшмагали.

У четвертому класі я перший раз закохався. Зі мною разом вчилася Гузева Варя. Дівчинка невеликого зросту, чорне волосся, блакитні очі, струнка гарна фігурка, взагалі дуже красива дівчинка. Ця любов була тільки в моїй уяві, я соромився і боявся виносити її назовні. Варя іноді розмовляла зі мною, разом розбирали нехитрі завдання.

Якось в кінці уроку ми всі обступили мою улюблену вчительку, про щось говорили, раптом Мелашка Василівна каже: «Слухай, Навроцький, ти до Варі Гузевої небайдужий, я це помічаю...». Вона, як обухом, вдарила мене по голові, я був ошелешений. І це був кінець мого першого кохання. Варя не тільки перестала зі мною розмовляти, а почала взагалі уникати будь-яких зустрічей зі мною.

Навесні 1927 року я закінчив Хаєнківську чотирирічну школу на «дуже добре». Вчителька попередила нас, щоб ми на якийсь певний день всі прийшли в школу, а вона запросить фотографа і ми сфотографуємося, як учні випускної групи, на пам'ять. Призначений день підійшов, мама дала мені нові штани і нову сорочку, і я франтом прийшов до школи

фотографуватися. У нас по сусідству з лівого боку до села Хаєнки жив Гузь Микола, з його сином Сашком я дружив, він був старший за мене на рік*, але був у третьому класі, вчився добре і ми були дуже близькі друзі. У цей день він чогось прийшов у школу. Стояли ми з ним на вулиці, розмовляли, жартували, борюкались і дійшли до боротьби. Боролися ми довго, у присутності приятелів не хотіли втратити кожен свого престижу і закінчилася боротьба тим, що в мене виявилися розірвані штани і сорочка. Довго я зберігав фотографію свого Хаєнківського шкільного випуску, де в мене світилося голе пузо через розірвану сорочку і голе праве коліно, оскільки в штанях була розірвана вся права штанина.

Отримав я випускні документи і поїхав вступати у п'ятий клас в містечко Ічню. Містечко Ічня в той час мало 25 000 жителів, була одна-єдина семирічна школа, правда, по три паралельних класи з п'ятого по сьомий. Як же я засмутився, коли мене не прийняли в п'ятий клас. У п'ятий клас брали не молодше 12 років, а мені було 11 років. Я дуже переживав, плакав, але все було марно, в п'ятий мене не прийняли і я вступив у четвертий клас, на третій рік навчання, в Іченську «дрохванівську» чотирирічну школу, де був завідувачем і викладачем четвертого класу Григорій Васильович Яценко.

Переїхав я на постійне місце проживання в Ічню, де на той час жили мої бабуся (Єфросинія Михайлівна Волкова), тітка Саша (Олександра Василівна Навроцька) і Марія Василівна Коршунова.

Тітка, Олександра Василівна Навроцька, вчителювала в Іченській семирічній школі. Після закінчення Вищих Бестужевських курсів, тітка вчителювала 5 чи 6 років у Ладані.

У Ладані вона мала кавалера, якого дуже любила і була йому цілком віддана. Цей кавалер десь трагічно загинув, не те потонув, не те десь розбився, тітка про це нікому і ніколи не розповідала. Тітка за ним довго горювала, потім залишила Ладан і переїхала на роботу в Іваницю Прилуцького повіту, де і пропрацювала до 1922 року.

У 1922 році розрахувалася в Іваниці і приїхала в село Хаєнки, а в 1923 році влаштувалася на роботу в Ічню.

Туга за нареченим, а потім такі страшні часи, як перша світова війна, революція призвели до того, що тітка залишилася старою дівою. В Ічні вона почала працювати в 39 років. З женихів нічого путнього не попадалося, а вийти за першого-ліпшого не хотіла, так і залишилася одна.

Коли тітка вчилася на Вищих Бестужевських курсах у Петербурзі, то на протязі 5 років жила на квартирі Марії Герасимівни Коршунової. Марія Герасимівна була заміжня, але дітей не мала. У 1921 році у неї помирає чоловік. Тітка з Марією Герасимівною листувалася весь час після закінчення навчання. Коли помер чоловік Марії Герасимівни, тітка запросила її до себе і ось з 1923 року вони жили утрюх, а в 1927 році я додався четвертим.

Марія Герасимівна була класною петербурзькою кравчиною. Шила прекрасно, але брала дуже дорого і була вельми принципова. Якось пошила сукню одній зі своїх замовниць, дружині головного лікаря Ічнрянської лікарні Скробонській. Прийшла Скробонська, подивилася сукню на манекені, одягла її й почала робити деякі зауваження, що десь тягне, десь потрібно вшити, десь щось виправити. Марія Герасимівна вислухала її уважно, в дискусію не вступала, а скромно відповіла: «Добре, я все виправлю».

Приходить через кілька днів Скробонська, приміряє сукню, детально дивиться, як вона сидить, а потім каже: «Зовсім інша справа, вона як влита, прекрасно виглядає, я захоплююся вашою роботою...». Марія Герасимівна взяла сукню, загорнула її і вручила замовниці, а потім каже: «Зрозумійте, любя, я їй абсолютно нічого не робила, після Вашого відходу я її взяла в руки сьогодні, як Ви прийшли...». Замовниця зникла, забрала сукню і пішла.

У четвертому класі в Ічні я не вчився, а клеїв дурня, програму четвертого класу я освоїв на відмінно і експромтом відповідав на всі запитання вчителя. У мене було двоє близьких друзів – Васько Сікало і Кирило Дешко.

Васько вчився добре, я йому багато допомагав, але він і сам був тямущим, розторопним хлопцем і швидко все схоплював. А Кирило Дешко був тупуватий хлопчик, я йому багато

* Олександр Гузь був старшим за Павла Навроцького на два місяці.

допомагав, все розжовував, вкладаючи в мізки, та все марно, він хапав «незадовільно» за «незадовільно».

По сусідству жили три дівчинки Руденкові. Старша Рая була в п'ятому класі, середня Женя в четвертому, а молодша Таня в третьому класі. Таня вчилася добре, просто молодець, в кожному класі вона в перших лавах. Женя вчилася погано, навіть у шостому класі залишилася на другий рік, а старша Рая була якимось самородком з феноменальною пам'яттю. Вона прекрасно закінчила четвертий клас, відмінно навчалася в п'ятому, після п'ятого перескочила через шостий і пішла на навчання в сьомий клас. Вона закінчила семирічку, всього кілька місяців влітку готувалася і перестрибнула через середню школу, вступила до Чернігівського інституту. Подальша доля Раї Руденко мені невідома, оскільки я виїхав з Ічні, коли вона вчилася в інституті.

Кирило Дешко просидів три роки в четвертому класі і його виключили за неуспішність.

Я закінчив четвертий клас і вступив у п'ятий у семирічку, де вчителювала моя тітка.

Тітка, Олександра Василівна Навроцька, за професією була педагог-історик. В ті післяреволюційні часи, у верхах якийсь дивак вирішив, що історію вчити немає потреби, і історію, як предмет, в 1927 році ліквідували. Замість історії ввели суспільствознавство (суспільство) і читати його повинен був член партії чи комсомолу. З руху народовольців (народників) брало свій початок суспільствознавство.

Після цього тітка опинилася за бортом школи. Але вона не впала духом, взяла собі українську та російську мови в п'ятих класах і вступила заочно до Інституту іноземних мов, який і закінчила в 1930 році. Тітка всього рік чи півтора викладала російську та українську мови, а потім, тільки виїхала німкеня Червінська (вона була заміжня за Червінським), тітку перевели читати німецьку мову, яку вона й викладала до своєї кончини в 1963 році.

У п'ятому класі я так само сидів з Васьком Сікалом. Завідувачем семирічної школи був Кутовий Олександр Іванович, який читав біологію, зоологію і ботаніку. Дисципліна в школі була на найвищому рівні. Олександр Іванович ніколи не кричав, не шумів, говорив спокійно, тихо, але вмів так проінняти своїми навіюваннями, що в середині все переверталось. Зал в школі великий, на великій перерві в залі знаходилося 350–400 учнів, шум, галас, заходить Олександр Іванович і два-три рази б'є в долоні і в залі чутно, як муха пролетить.

Другою особою серед учителів був Федір Прокопович Пуріс, він читав фізику та хімію. Читав дуже добре, дохідливо, прямо все втрамбовуючи в свідомість учнів. Але був вельми злий, коли погано відповідали на його запитання. Всі учні його боялися, як вогню, і дуже любили, що взагалі зустрічається рідко.

Математику читав Федір Самойлович Петренко, читав добре, досконало знав він свій предмет, але сам був якийсь замкнутий, сухий, говорив протяжно і учні його не любили, та дражнили "Емка".

Українську та російську мови в п'ятому класі читала тітка Олександра Василівна Навроцька, а в шостому і сьомому – Шнуркова.

Німецьку мову в п'ятому класі читала німкеня Червінська, а в шостому і сьомому – тітка.

Українську та російську мови читала ще вчителька Варвара Михайлівна Федорова, дочка священика з села Хаєнки, Раєвського Михайла, її чоловік Федоров, інженер за професією, десь утік з молодшою сестрою Вірою Михайлівною Раєвською в Середню Азію, а вона з двома доньками жила в Ічні. Старша її дочка Людмила навчалася в одному класі зі мною, а молодша Віра йшла на два роки пізніше.

У Варвари Михайлівни Раєвської був брат Олександр Михайлович Раєвський, він був другом мого батька, всього на два роки молодший, 1888 року народження. У період НЕПу він в селі Хаєнках організував хор, який любили слухати всі жителі села. На конкурсі в місті Прилуки наш Хаєнський хор під керівництвом О.М. Раєвського посів перше місце, зайняв також перше місце в Полтаві, і хор направили виступати в Харків, тоді столицю України. У Харкові хор заслужено посів перше місце, а Раєвського переманили в українську капелу «Думка».

Після відходу Раєвського хор в селі Хаєнки розпався, і більше не поновлювався, а сам

Раєвський два роки проспівав у капелі «Думка», а потім, на чергових закордонних гастролях, прямуючи до США і не витримавши хитавиці, помер від морської хвороби.

Суспільствознавство у п'ятих-шостих класах читав Ялишко Семен Лаврентійович, потім його забрали на посаду завідувача РВНО. У сьомому класі суспільствознавство читала Поліна Іванівна (прізвище забув), фізкультуру читав Гомілко.

Малювання читав художник Бутко Семен Іванович. Співи, а за відсутності математика і математику, читав Григорій Васильович Ярошевський, старий холостяк, свого часу сватав тітку, але вона йому відмовила.

Брат Вася в цей час навчався у шостому класі. Отримав громадське шкільне доручення торгувати в шкільному кооперативі. Шкільний кооператив продавав учням усе шкільне приладдя, гарячий чай і бублики. Солодкий чай коштував одна копійка за склянку, а бублики – одна копійка за штуку. Вася пригощав дівчаток чаєм та бубликами безкоштовно, внаслідок чого, при черговій ревізії у нього виявилася нестача в сумі 3 рублі 83 коп. Скликали загальні збори учнів, Васю довго морально «били», а потім винесли рішення від торгівлі відсторонити, призначити іншого продавця, всім школярам принести по одній копійці і погасити недостачу.

Поруч із семирічною школою стояла будівля агротехнікуму, відділена високим парканом, в якому була хвіртка, яка завжди була зірвана і прохід був вільним. У зимовий період часто наші школярі грали в сніжки зі студентами агротехнікуму, іноді з іграшкового снігового бою переходили в рукопашний кулачний бій. Таня Власкова вчилася в п'ятому класі, разом зі мною, а брати її, один у сьомому класі, а інший в агротехнікумі. Якось ми, п'ятикласники, затіяли гру в сніжки зі студентами, підключився загін і з шостих, і з сьомих класів. Бій із сніжків перейшов у кулачний і проходив на протязі всієї великої перерви. Перемогли школярі, причому Власков, що вчився в сьомому класі, так побив свого рідного брата з агротехнікуму, що той тиждень був хворим і не відвідував навчання. Вчителі забороняли ці бої, тому за присутності педагогів грались тільки в сніжки.

Я перейшов до шостого класу. У ті роки пропаганда атеїзму стояла на найвищому рівні. У школі був великий гурток безбожників, платили членські внески і два рази на тиждень, після занять ввечері, приходили на збори в школу. На зборах вчителі почергово читали лекції на антирелігійну тему. Якось увечері на зборах безбожників лекцію читав математик Петренко Федір Самійлович. Коли лекція була закінчена, почали задавати питання. Піднімається учень п'ятого класу Мацько Микола і запитує: «Федоре Самійловичу, я не знаю як Ви, а Олександр Іванович до революції був завідувачем цієї школи і говорив, що Бог є, що в Бога потрібно вірити, а зараз говорить зворотне, тобто вчителі, куди вітер дме, туди й хиляться?».

Федір Самійлович довго стояв і мовчав, а потім запитує сам Мацька: «Ти раніше вчився?», А він каже: «Ні». – «Ну так сядь і сиди мовчки».

У 1929 році в країні викрили першу велику контрреволюційну націоналістичну організацію «СВУ. Спілка Визволення України». Тоді, ще ГПУ, багатьох репресувало, починаючи від Харкова, і кінчаючи селами.

У нашій школі посадили двох вчителів – художника Бутко С.І. і математика Петренко Ф.С. Два з хвостиком місяці просидів Федір Самойлович, потім випустили, і він повернувся в школу та приступив до виконання своїх обов'язків.

На першому його занятті, тільки зайшов у клас і почав готуватися до лекції, як я піднімаюся і задаю йому питання: «Федоре Самійловичу, більше двох місяців Вас не було на заняттях, де Ви були?». Федір Самойлович трохи постояв, подумав, а він взагалі був не з поспішних, і каже: «Коли Ваша мама щось цінне, але дрібне втратить у смітті і не зможе відразу знайти, вона бере віник, змішає все сміття в купу, потім бере решето і пересівати, що їй не потрібно – випаде, а що потрібно вона знайде в решеті. Ось так і мене вкинули у велике решето, просіяли. Я, як непотрібне дрібне сміття, був просіяний і мене викинули, а хто потрібен, той залишився в решеті». Досить оригінальна відповідь, яка в мене залишилася в пам'яті на все життя.

З самого дитинства я дуже любив співати, я з піснями гнав худобу на пашу, з піснями гнав додому. Багато хто передбачав, що в майбутньому з мене вийде хороший співак. Я і сам вірив, що співаю добре, а в майбутньому буду співати ще краще. Коли я вчився в шостому класі,

Григорій Васильович Ярошевський під час уроку співу розпочав відбір в загальношкільний хор. Підійшла моя черга, я підійшов до столу. Григорій Васильович стукнув камертоном по столу, а мені сказав тягни, я протягнув – вийшло не те, він три рази повторював цей варіант, а потім каже: «Сідай, хлопче, співака з тебе не буде, тобі ведмідь на вухо наступив».

На літніх канікулах я жив у Хаєнках. В це літо тато (Петро Васильович Навроцький), Дрофань і Пітлів Іван посадили утрюх баштан на площі три гектари.

У ті роки я збирав колекцію яєць птахів. У мене було два великі ящики з картону, всередині скриньки були перегороджені на маленькі секції розміром для одного яйця. Брав яйце, видував з середини вміст, підписував, чиє яйце і вкладав його в секцію. Колекція була дуже велика, навіть було яйце такої рідкісної унікальної пташки, як «Волове око». Я ходив по лісах, по болотах, по різних гаях, знаходив гнізда птахів і поповнював свою колекцію.

Зазвичай я ходив зі своїм близьким другом того часу Олександром Гузем, а іноді, але набагато рідше, з Бугаєнком Василем. Одного разу разом з Сашею Гузем пішли шукати гнізда журавлів. Проходили весь день, пролазили все болотисті місця, зайшли дуже далеко, в мало нами вивчені місця. Гнізд не знайшли, а ніч виявилася дуже темною і ми заблукали, не знали як і куди повертатися. Знайшли сухе місце і вклялися спати. Вранці уточнили свої координати, просто розібралися з обстановкою і пішли додому. По дорозі додому йшли через великий, багатий вільховий ліс і на одній вільсі виявилось гніздо чаплі. Я поліз, вільха – дерево надзвичайно погане, дістався до верху, вірніше до гнізда, і тільки простягнув руку взяти яйця, як верх, разом з гніздом і зі мною, обламався, і я полетів вниз. Якби я розгубився, бути б мені давно на тому світі, але я, падаючи, вже на нижніх гілках, а вони грубі, вхопився за одну з них і залишився цілим і живим.

Біля села Хаєнки у напрямку до містечка Ічні, не доходячи хутора Софіївки, розташований великий ліс “зимник”, в основному лише дуби, причому віком 400–500 років, дві дорослі людини одного дуба не обіймуть, а росте він дуже й дуже повільно. У цьому “зимнику” на дубах було дуже багато гнізд лелек.

Якось поліз я на стару грушу-мушкатку, там в середині стовбура було гороб'яче гніздо, до нього потягнувся, але сучок обламався і я шарахнувся на землю. Я потихеньку піднявся, але у мене стала нерухомою права рука, яка дуже боліла в плечовому суглобі.

У селі Хаєнках був медпункт, а його завідувачем був старий фельдшер Шкретов. У той час у медпункті був лікар з райлікарні. Прийшли в медпункт, сказали лікарю, він бере мене за руку, хоче її підняти, а я кричу не своїм голосом. Лікар мене помучив і відправив.

У цей час до нас прийшла сусідка Хвеська Радченко, вона сказала мамі, що в селі є бабця-костопривка, розповіла, де живе, і що і як їй потрібно заплатити. То була дуже стара і дряхла бабуса, глуха, як дерево, скільки і як не кричи, нічого не почує, але у своїй справі великий майстер, якби їй та ще медичну освіту.

Бабця підійшла до мене, почала мацати плече, потім взяла за плече двома руками і почала притискати, біль був, але зовсім незначний. Бабця трохи натиснула і сказала, що все в порядку. Мама розпрощалася з бабцею, і ми пішли додому. Дорогою я намагався ворушити рукою, я розмахував нею, але підняти було неможливо, біль в плечовому суглобі ще був, і щось не пускало піднімати руку. Так минуло два дні, рука на одному рівні, підняти не можу. На третій день пішли з мамою вдруге до цієї бабці. Бабця довго мацала мені плечовий суглоб, а потім голосно крикнула: «Є, є, ще одне місце є», – потім стиснула мені плече, майже безболісно, й рука відновилася і діє до цього часу.

До речі, коли мені було 5 років, Шкретов вилікував мені палець, який потрапив у шестерінку віялки, якою віяли зерно.

У 1929–1930 роках ремонт школи в літній період не був проведений, не то через відсутність коштів, не то через відсутність майстрів. Ремонт школи почали робити з початком занять у школі. Спочатку відремонтували зал і інші більш вільні кабінети, а потім приступили до класних приміщень. Коли ремонтували той чи інший клас, то учні навчалися в залі, на це йшла п'ятиденка.

У той період атеїзм дійшов до тієї міри, що недільні дні почали вважати релігійними

святами, і відпочивати у недільні дні вважалося негожим, перевели дні відпочинку на п'ятиденки. П'ять днів вчимося, на шостий відпочиваємо. Ця ахінея тягнулася рік або два, а потім її скасували і відновили колишній стан.

Коли ремонтували наш клас, ми навчалися в залі. В один з таких днів, після чергової перерви пролунав дзвінок, що сповіщає про початок занять. Я, тільки почув дзвінок, сів за свою парту і почав готуватися до уроку.

У залі був шум, нічого не чути, я розкрив підручник біології і став насвистувати якусь мелодію. Завідувач школи Олександр Іванович Кутовий зайшов до зали, як звичайно, вдарив пару раз у долоні, зал затих, цілковита тиша, а мій свист продовжував звучати. Коли Олександр Іванович крикнув: «Хто свистить?» – я замовк, але голови не піднімав, дивився в книгу. Олександр Іванович підійшов до столу вчителя і почав вести допит, хто ж свистів? Кожен казав: «Я не свистів, а хто саме свистів – не помітив». Хоча майже всі бачили і чули, що свистів я. Олександр Іванович довго ще був у нашому класі, довго говорив на цю тему, читав нам мораль, а потім сказав: «Будете сидіти в залі ще одну п'ятиденку...» і пішов.

У залі сидіти було не зовсім приємно, холодно, незатишно. Вранці, до початку занять, я запропонував усій групі доповісти істину в цьому питанні, щоб не нести всім покарання, але товариші всі запротестували – раз сказали, що ніхто не бачив і не чув винного, на цьому потрібно стояти до кінця. Пройшла п'ятиденка. Новий візит Олександра Івановича, знову опитування всіх, всієї групи, але відповіді все дали аналогічні, як і при першому слідстві. Залишили нас ще на п'ятиденку сидіти в залі. Кілька разів приходив Олександр Іванович, результати ті ж, місяць ми просиділи в залі і, все ж, провокатора не виявилось, ніхто не видав і не нарікав, що довго мерзнемо в залі.

Я цей випадок згадав тільки заради того, щоб підкреслити ідеальну дружбу всього нашого класу. У класі було 44–45 чоловік, але, починаючи з п'ятого і закінчуючи сьомим, не було випадку, щоб хтось із дівчаток або хлопчиків порушив те чи інше рішення, прийняте всією групою.

Шостий клас я закінчив прекрасно і був переведений до сьомого. У сьомому класі, вірніше ще з половини шостого, я почав упадати за Геніною Ніною. Зустрічі були рідкісні, в основному, коли йшов новий фільм, то дивилися разом, і, після закінчення фільму, проводив Ніну додому. Друзі часто влаштовували вечори, але там була не п'ятка, п'яткою у нас якось не захоплювалися. На вечорах практикувалися літературні виступи, декламації, музика і різноманітні дискусії на різні теми. Такі вечори я дуже любив, але бував на них дуже рідко. Всі приходили чистенькі, пристойно одягнені. Я ж був одягнений огидно, і мені ходити на ці вечори було соромно. Сорочка підлатана, десяток латочок на штанях і кругом залатані чоботи. Уявіть собі, яким був мій зовнішній вигляд. Тільки завдяки гарному навчанню я все ж був у авторитеті і серед учнів, і серед учителів.

Батько, після того потрясіння, сам нічого не мав, зарплата низька, а вдома ще купа дітей. Я був на утриманні тітки (Олександра Василівна Навроцька). Бабуся (Єфросинія Михайлівна Навроцька-Волкова) і рада була надати мені будь-яку матеріальну допомогу, але сама була без копійки, без будь-яких запасів з минулого. Тітка була дуже і дуже скупю, до старості вона трохи свою натуру змінила, але в той час знайти скупіше людини було б вельми і вельми важко. Я навіть не кажу про придбання тіткою мені чогось з одягу – костюма, сорочки або штанів – це була нездійсненна мрія.

У кіно квиток стояв п'ять копійок і, ні у тітки, ні у Марії Герасимівни (Коршунової, служниці Олександри Василівни) п'ятака не розживешся, а що говорити про інше. На початку життя в Ічні на квитки п'ятаки і гривеники давала бабуся, але вона сама їх крала у тітки. Я це вивчив і сам почав виходити з цього скрутного становища. Тітка у своєму гаманці точно знала, скільки в неї грошей тільки в папірцях, а дрібницю не контролювала, отже, я, потихеньку, закладав руку в гаманець тітки і брав не більше 20 копійок. Я не зловживав і більше не брав. На 20 копійок я був багатим, було на квиток в кіно собі і панночці, і ще міг панночку морозивом пригостити, тоді п'ять копійок коштувала порція. Так воно тривало близько двох років.

Якось взимку 1930–1931 років, коли я вчився в сьомому класі, приїжджають якісь артисти республіканського масштабу, вартість квитка 50 копійок. Просити рубль у тітки – на це ніяких надій. Я дочекався, поки в кімнаті у тітки нікого не було, зайшов, заглянув у гаманець, а там лежало два паперові рублі. Не замислюючись про наслідки, я забрав всю готівку і став володарем двох рублів.

Справа була перед вихідними днями. Взяв квитки собі і панночці і вдвох з нею попрямували в кондитерську. Кондитерську тримали у нас дві людини, прізвища їх я забув, але знаю, що один єврей, а інший – француз. Виготовляли вони морозиво такої якості, що важко було знайти щось подібне, навіть у сусідніх містах. Мій тато (Петро Васильович Навроцький) бувалий чоловік, бував у Москві та Ленінграді, Києві та Харкові, але часто підкреслював, що такого морозива, за смаковими якостями, не зустрічав. Морозиво було вершкове, яблучне, грушеве, полуничне, суничне, вишневе, абрикосове, з різних порід слив та інших фруктів, які тільки були в цей час. Морозиво клалось на блюдечко, дві кульки, трохи менше курячого яйця, і коштувало 5 копійок.

Потім ми пішли в театр. У театрі йшла п'єса «Цвіркуни», гарна весела комедія, реготали багато і довго, навіть з веселими сльозами на очах закінчили дивитися спектакль. А злочинство не минулось безкарно. Тітка викликала тата, тато зі словами: «Коли ти навчився красти», – зняв ремінь, спустив мені штани, взявши мою голову між ніг, та так відлупцював «кавалера», що я ні сісти, ні присісти не міг.

У містечку Ічня була пристойна міська бібліотека. Взимку з 1930 на 1931 рік надійшло нових книг більше п'яти тисяч штук. Книги потрібно вписати в каталог, виписати картки, пронумерувати і зробити написи на кожній книзі, оскільки штампів не було. Загалом, роботи дуже багато. Завідуюча бібліотекою (прізвище забув) прийшла в школу і стала просити шкільну адміністрацію про надання допомоги шляхом відпуску кількох учнів для приведення бібліотеки в порядок.

Шкільна адміністрація виділила трьох учнів: Петренка Миколу, Маринчика Івана і мене для роботи в бібліотеці в позашкільний час. Наступного дня ми почали трудитися з четвертої до десятої години вечора, всього по п'ять годин щодня. Крім маловідомих авторів були і Мопассан, Флобер, Луї Буссенар, Емілію Сальгарі, Кервуд, Майн Рід, Купер та інші.

Часто ми школою їздили на екскурсії в Жадківку. Широко розкидано ліси Жадківки. Серед лісів, у глибокій низовині, обсаженій навколо зеленими вербами, тягнувся довгий ставок. Навколо ставка було нап'ято безліч наметів, оскільки всі береги ставка з весни до осені були заселені дачниками, в основному євреями. Супроводжував нас Федір Прокопович Пуріс.

Федір Прокопович був всебічно ерудований, у всіх питаннях. Його було слухаєш і не наслухаєшся, він так захоплює і цікаво все розповідав, що, за його присутності, час летів з космічною швидкістю.

Якось йдемо групою по жадківських просторах, насолоджуємося природою, дихаємо свіжим лісовим повітрям, а Федір Прокопович і показує: «Ось поряд з цим полем я йшов торік з полювання, попереду мене йшло два дачники солідного, похилого віку, і сперечалися, що росте на цій ниві. Один каже що гречка, а інший – овес, і міцно сперечаються, а потім зупинили мене щоб уточнити, гречка чи овес. Я підійшов ближче і їм пояснив, що то росте звичайний рижій. Вони кинулися до мене, почали розпитувати, що то за культура, яку вони ніколи не бачили і не чули. Я їм детальніше пояснив, що вони майже щодня вживають в їжу рижієву олію, отже, рижій – олійна культура, з якою вони зустрічаються часто, а просто не бачили, як вона росте. Довго я не міг від них відв'язатися, все їм розповідав про злакові і технічні культури».

Навесні 1931 року повезли нас на прополку цукрового буряку на полях Парафіївського цукрового заводу. Перший день пололи добре, працювали весь день без будь-яких казусів. На другий день до 11-ї ранку не привезли сніданок. Ми всі кинули роботу і оголосили страйк, як протест проти нерозторопності місцевої адміністрації. Невдовзі секретарі райкому партії і комсомолу з Ічні прибули до нас на поле, і почали шуміти, що не так давно прогриміла революція, і солдати голодні по кілька діб йшли в бій на ворога, захищаючи завоювання жовтня, а вам спізналися з сніданком на пару годин, і ви підняли такий скандал. Ні вмовляння,

ні залякування не підняли нас на роботу в той день. На другий день працювали нормально, але і харчування стали готувати чудово і давати вчасно.

Цей трюк не пройшов нам даром. Кілька днів читали нам мораль в школі, а в сьомому «Б» визнали одного за організатора, пригадали ще якісь гріхи в минулому і виключили зі школи (прізвища не пам'ятаю).

Були ми і на екскурсії на Парафіївському цукровому заводі. Нас, всіх екскурсантів, розбили на чотири групи, в першій групі був і я. Почали з цукрових буряків, як вони надходять на завод, як піддаються первинній обробці до надходження на переробку. Водили нас по всіх цехах заводу. Ми дуже уважно слухали екскурсовода. Під самий кінець екскурсії завели нас у сушарку, де просушують цукровий пісок, ще жовтого кольору. Цукор в сушарку надходить вологий, збивається в грудки і при сушінні виходить багато грудок. Під час відвідування сушарки ніхто не слухав екскурсовода, а ховали грудки цукру за пазухи.

Наша перша група вийшла солідно завантажена краденим цукром. Хтось помітив, доповіли начальству, і інші групи на прохідній були перевірені, а цукор весь був відібраний.

У мене цукру було багато, цукор тоді був дефіцитом, але нести додому не можна, перепаде «на горіхи», і я його майже весь роздав товаришам, додому з'явився порожнім.

Я вже писав вище, що батько і вся наша родина в 1930 році переїхала на тимчасове місце проживання в містечко Ічню. Під осінь, або вірніше вже восени, десь під кінець жовтня, тато найняв квартиру, окремий пристойний будиночок з чотирьох кімнат. Дуже скоро мама в будиночку зробила поточний ремонт, частково штукатурка і побілка, перевезли частину майна, а інші речі зберігалися в селі Хаєнках у хаті Самсона. Незабаром всі речі з Хаєнок були забрані.

В кінці 1930 року за несправедливе розкуркулення в селі Хаєнки, за багато порушень в питаннях колективізації один із хаєнківських комуністів, хороший приятель батька Пантелій Миронович Гарбар влаштував скандал з хаєнківськими «гіперкерівниками». Йому пришили підкуркульника, виключили з членів партії і віддали під суд.

П.М. Гарбар все зважив і вирішив, що «батою обуха не переб'єш», в чесному бою йому не перемогти, противників більше, отже, і голосів проти більше, все може обернутися в гірший бік. Пантелій Миронович залишає Хаєнки, їде у місто Ташкент і влаштовується на роботу бухгалтером якогось мисливського товариства.

На початку 1931 року Гарбар прислав листа на ім'я тітки Саші, щоб вона передала його в Хаєнки особисто дружині, в якому він написав свою адресу і кликав дружину їхати до нього.

Мені вручили лист і доручили віднести адресату. Я вийшов з дому годині о третій дня і попрямував у Хаєнки. Пройшов Ічню, потім хутір Софіївку і тільки увійшов на околицю Хаєнок, зустрічаю главу Хаєнківської влади, голову сільської ради Юрченка. Він зупиняє мене і питає, куди я йду? Я йому відповів, що йду до товаришів по справах. «Негайно вернись, членам

Павло Навроцький в юності

сімей розкуркулених забороняю ходити в село!». А я йому візьми і випали: «Ви, дядьку, так розуму і не набрався ...». Він до мене, я тікати, ганявся він, як хлопчисько, за мною, я все ж втік, заморився, сів, передихнув і попрямував виконувати доручення.

Слід згадати ще один епізод з рибальського життя в селі Хаєнках. Якщо пройти через наш сад до хутора Кикали, а потім через наш невеликий лісок, то далі розташовувалася красива, багата землею і зеленню, левада Гузя Луки, де в центрі знаходилася невелика водойма. Ставом її назвати не можна, бо занадто малі розміри, а просто невелике водне плесо, де все літо купалася дівчора, називали її Бурлаївщиною. Якщо довго не було дощу, то ми, малюки, насилу переходили цю водойму, а якщо дощі йшли регулярно, то глибина її все літо трималася близько двох метрів. Риби там не було.

У 1927 році батько з товаришами їздили десь ловити рибу. Коли повернулися, то рибу висипали у велике дерев'яне корито, в основному карась. Ми з братом Васею крутилися біля корита, зловили з десяток маленьких живих карасів і побігли купатися в Бурлаївщину, де і випустили живих мальків карася в

кількості десять штук.

Минуло три роки, під кінець 1930 року мої рідні переїхали в місто Ічню. Якось у суботу я пішов гуляти в село Хаєнки, ночував у колишньої сусідки Хвеськи. Другого дня рано вранці ми з Михайлом, сином господині, на рік старшим від мого старшого брата, пішли з волоком ловити рибу в річці Іченьці.

Бродили годин до трьох дня, зловили дріб'язку десь 1,5 – 2 кг і вирішили йти додому.

Додому йшли повз Бурлаївщину, я згадав про рибу, колись вкинуту з братом, розповів Михайлу і кажу: «Давай затягнемо, вони вирости, зараз великі, раптом, якийсь і попадеться».

Затягнули і, коли почали підходити до берега, то у мене бракувало сил тягти волок, я думав, що ми щось зачепили. В гузирі волока було повно карасів, і гарних карасів, ми витягли і ще раз затягли.

Дітлахи, що купалася, відразу втекли додому, прибігли дорослі з риболовецькими снастями. Через пару годин рибу всю вилунали і розтягли.

Такого улову мені не доводилося мати все моє наступне життя. Михайло і його старший брат Павло, у минулому «співучасники» по наритниках, випросили у колгоспі коня і ми належну мені рибу відвезли додому в Ічню. Це був перший у моєму житті прибуток, який я доставив додому і приніс якусь користь своїм рідним.

У травні 1931 року закінчив я сьомий клас і відразу ж вирішив вступати на подальше навчання в школу льотчиків у Запоріжжі, але не вступив, і повернувся в містечко Ічню до тітки Саші, а там приїхала мама і ми вдвох виїхали на нове місце проживання моїх батьків в село Велика Багата Чернецьина.

Окремі уривки зі спогадів

У 1933 році відпустку провів у місті Ічня, провідали з батьком (Петром Васильовичем) своїх хороших приятелів. Були в гостях у доброго приятеля тата – старого адвоката Шахваренка. Жив він сам, дружина його давно померла, діти (п'ятеро синів) отримали всі вищу освіту і роз'їхалися по Радянському Союзу. Сини запрошували його жити до себе, він не хотів, волів самотнього життя. Добровільно фінансувати старого батька сини також не хотіли. Шахваренко, як старий юрист, подав до суду на всіх синів, отримав виконавчі листи і отримував пристойну допомогу. Прийняв нас старий чудово, накрив стіл, кілька годин розповідав анекдоти.

У 1935 році ми разом з татом взяли відпустку і поїхали на батьківщину в Ічню. В Ічні гостювали 10–12 днів, я провідав всіх своїх приятелів, але найбільше був разом зі своїм однокласником по семирічці Григорієм Яковичем Сапсаєм. Тітка і бабуся жили в Ічні, скаржилися, що нудьгують, поруч нікого немає зі своїх, і планували змінювати місце проживання ближче до нас.

У 1935 році тато працював у колгоспі «Культура» села Осикове Донецької області. У гості до батька приїжджав його старий друг Пантелій Миронович Гарбар. Він жив і працював у Середній Азії, десь під містом Фрунзе в Киргизії, працював на посаді бухгалтера, у нього захворіла на малярію і померла дружина. Залишилася донька в семимісячному віці, і він з нею більше двох тижнів їхав потягом додому. Приїхав на батьківщину в село Хаєнки і одружився на молодшій сестрі покійної дружини. Повертатися до Киргизії не захотів. У когось із приятелів у Ічні дізнався адресу мого батька і приїхав у гості. Пару днів погостював, а потім по ходу розмови домовилися, що він дає згоду працювати в нашому районі. Ми з ним поїхали до головного інструктора-бухгалтера Амвросіївського райземвідділу, і Гарбар П.М. отримав призначення бухгалтером в колгосп ім. Молотова, село Покровка, Амвросіївського р-ну.

Наприкінці грудня 1941 року приходжу з роботи (Павлоград, окупована територія), а вдома мене чекає мій старий земляк, друг мого покійного батька Пантелій Миронович Гарбар. Ми привіталися, розцілувалися, я нагрів води, він викупався і позбувся величезної купи вошей, яких приніс із табору. Пантелій Миронович розповів нам про сумне становище на фронтах, про відступи і т.д. П.М. Гарбар потрапив у полон у Білорусії, місяць промучився в таборі для військовополонених, холодний і голодний, а пізніше втік із табору з товаришем із Харківської

області. Сім'я Пантелія Мироновича жила у місті Шахти Ростовської області, місто було в руках наших військ. Жив Пантелій Миронович у нас, а працювати я його влаштував бухгалтером громадського господарства, колишній колгосп ім. Ворошилова.